

הריכוזיות ששרדה במהפכה

שורשיה הטוטליטריים של המהפכה הצרפתית, מלמד טוקוויל, נעוצים עוד במדינה המלוכנית הריכוזית שקדמה לה. כיום, עלינו להתגונן מפני יורשיהן של השתיים | **יפתח אופק**

המשטר הישן והמהפכה

אלכסיס דה טוקוויל
מצרפתית: הוד הלוי
כרמל, 2025 | 313 עמ'

א

אלֶקְסִי־שֶׁרְל־אַנְרִי־קֶלְרֶל, הרוזן דֶּה טֹקֹוּוִיל (1805-1859), היה הוגה ומדינאי צרפתי, מענקי הרוח של המאה התשע-עשרה, ומחברו של אחד מספרי המופת של ההגות המדינית המודרנית, הלא הוא הדמוקרטיה באמריקה (שני כרכים: 1835 ו־1840). הוא נולד כשש עשרה שנים לאחר שפרצה המהפכה הצרפתית, וכשש שנים לאחר סיומה הרשמי עם מינויו של נפוליאון לקונסול הראשון של צרפת ובהמשך לקיסר ("הפיכת ה־18 בברימר"); אולם על אף שהמהפכה התרחשה טרם לידתו, במובנים רבים ניתן לומר עליה כי הייתה המאורע המכונן של חייו.

במידה רבה היה זה בשל נסיבות אישיות. ב־1794, בעיצומו של "שלטון הטרור" של רובספייר וכנופיייתו, הוצא להורג סבה של אימו – המדינאי, הסופר והבוטנאי, הרוזן פֶרְטִיִין גֵיִם דֶּה לְמוֹאֶנְיוֹן דֶּה מְלֶזֶרֶב (Malesherbes, 1721-1794), אחד ממגיני חופש הביטוי והעיתונות האמיצים שקמו לצרפת במאה ה־18, שאף שימש אחד מסנגוריו של המלך לואי ה־16 במשפט הראווה שערכו לו חברי האספה המחוקקת ב־1792. יחד עימו הועלו לגרדום גם אשתו וארבעת ילדיהם. גם נכדתו של מלזרב, אימו של טוקוויל לואיז מֶדְלֶן, ובעלה הטרי אֶרְוֶה קֶלְרֶל דֶּה טֹקֹוּוִיל, נשלחו למאסר

ד"ר יפתח אופק מלמד בתוכנית ללימודים הומניסטיים ע"ש לובל במרכז האקדמי שלם.

בשל ייחוסם ומעמדם ועמדו בפני גורל דומה, אך נמלטו מאימת הגליוטינה רק בשל נפילתו של רובספייר בקיץ של אותה שנה.

מאורעות אלה הותירו רושם בליימחה על קורות משפחתו של טוקוויל ועל התפתחותו כילד, שגדל בצילם של הזיכרונות מן העולם הישן. בבגרותו הרהר תכופות במשמעותה של המהפכה. הוא נתן ביטוי להרהוריו ברבים ממכתביו האישיים, במאמרים שכתב ונאומים שנשא, ובין היתר גם בין דפי הדמוקרטיה באמריקה. אולם רק ב־1851, לקראת סוף חייו הקצרים, הוא פנה לחקור את המהפכה בצורה יסודית – לאחר שפרש מן החיים הפוליטיים, כשהוא כבר חולה במחלת השחפת שתכריע אותו פחות מעשור לאחר מכן.

הנסיבות שהובילו אותו להתמסר לכתיבה בנקודת הזמן הזאת היו אישיות ופוליטיות כאחד. בדצמבר 1851 ביטל נשיא הרפובליקה לואי־נפוליאון בונפרטה (אחינו של נפוליאון הראשון) את הרפובליקה הצרפתית השנייה והכריז על עצמו כקיסר נפוליאון השלישי. לואי־נפוליאון עצמו נבחר לנשיאות ב־1848, חודשים ספורים לאחר שהמלך לואי־פיליפ הודח וצרפת הידרדרה למשבר חוקתי אלים. טוקוויל, ששימש ציר בבית הנבחרים הלאומי החל ב־1848 (ואף שימש שר החוץ בין יוני לאוקטובר 1849), התנגד להפיכה המשטרית של לואי־נפוליאון, ואף בילה יומיים בבית הסוהר בשל התנגדות זו. לאחר שחרורו החליט לפרוש מהחיים הפוליטיים ולהקדיש את עצמו לכתיבה.

לנוכח עבודת המחקר המקיפה והיסודית שביצע אפשר רק להשתאות. הוא ביקר בארכיונים שונים ברחבי צרפת – ואף באנגליה ובגרמניה – וקרא כמות עצומה של תעודות, מסמכים, פרוטוקולים של אספות, ופרשנויות שונות של המהפכה שנכתבו הן על ידי מצדדיה הרפובליקנים דוגמת אָדוֹלְף תִּיֵיר (Adolphe Thiers) וז'יל מִיֶשֶׁלֶה (Jules Michelet), הן על ידי מבקריה כמו אדמונד בֶּרְק וז'וזף דֶה מֶסְטֵר (Joseph de Maistre). הפירות הראשונים של מחקרו יצאו לבסוף לאור בשנת 1856 תחת הכותר המשטר הישן והמהפכה (L'Ancien Régime et la Révolution). טוקוויל עצמו העיד ב"פתח הדבר" כי הוא רואה בספר זה רק חלק ראשון של עיוניו. את החלק, או החלקים, הנוספים – שהיו אמורים לעסוק, לפי תכתובותיו האישיים, בעלייתו של נפוליאון ובקורותיה של הקיסרות הצרפתית – הוא כבר לא הספיק להשלים. מסיבה זו ספר אחרון זה נחשב בעיני רבים למעין צוואה רוחנית; וכפסגה נוספת שכבש – כסופר וכהוגה מדיני – לאחר ספרו הראשון והמפורסם יותר על אמריקה.

לאחרונה הופיע הספר בתרגום עברי עדכני ומצוין מאת הוד הלוי (שגם הוסיף הערות שוליים מלומדות לאורך כל הספר), ואחרית דבר מאירת עיניים מאת פרופ' דניס שרביט מהאוניברסיטה הפתוחה. ראוי לברך את הוצאת כרמל ואת כל העוסקים במלאכה; התרגום החדש והמוער הוא תרומה חשובה לאוצר המחשבה הפוליטית

הקיים בשפה העברית – והוא הופיע בתזמון הולם במיוחד, כששאלות על טיב המשטר הרווח במערב שוב צפות ועולות.

ב

יש להודות כבר בפתיחה: במובנים רבים המשטר הישן והמהפכה אינו ספר פשוט לקריאה. כספר היסטוריה, סגנונו יוצא דופן. לשווא נחפש כאן 'נרטיב' או 'עלילה' עם דמויות ומאורעות. במקום זאת בחר טוקוויל לדון בכמה שאלות מרכזיות הנוגעות לאופי המהפכה, מטרותיה ונסיבותיה – ולהשתמש בתעודות היסטוריות כדי להוכיח את טענותיו, או כדי לתקן רשמים מוטעים שרווחו בזמנו לגבי הטיב והמשמעות של אירועי המהפכה. כפי שטוקוויל מכריז כבר בפתח ספרו, "הספר המונח לפניכם כעת אינו מספר את תולדותיה של המהפכה, אירוע היסטורי אשר תואר כבר באופן מבריק מכדי שאוכל להעלות בדעתי לכתוב אותו מחדש. מדובר במחקר [étude] על מהפכה זו" (עמ' 9).¹

את מחקרו זה חילק טוקוויל לשלושה חלקים (ספרים) עיקריים: הספר הראשון דן בטבעה ובמטרותיה האמיתיות של המהפכה, כמו גם ביחסה לדת; השני עוסק בהיבטים השונים של המשטר הישן, ומנסה לענות על השאלה מדוע פרצה המהפכה דווקא בצרפת ולא במדינות אחרות; והשלישי מתמקד בתהליכים ובנסיבות המיידיות לפרוץ המהפכה דווקא בנקודה שבה פרצה, כגון השפעתם של האינטלקטואלים על החברה הצרפתית של המאה ה-18 והשינויים והרפורמות המנהלתיות שקדמו לה. כן כולל הספר מנגנון נרחב של הערות (יותר משבעים עמודים במהדורה העברית) המכילות רשמים, ציטוטים ממקורות היסטוריים והתייחסויות לנושאים שונים שטוקוויל בחר למקם בסוף הספר כדי לא להפריע לרצף הקריאה.

אך ביסוד כל הפרקים והחלקים השונים עומדת תזה אחת מרכזית שטוקוויל מבקש להוכיח: המשטר הריכוזי-טוטליטרי המזוהה כל כך עם המהפכה לא היה תוצר שלה, אלא המשך ישיר של יסודות שקדמו לה והונחו כבר בימי המשטר הישן. "כפי שיתברר לאורך ספר זה, המנהל הציבורי כבר היה ריכוזי, עוצמתי ופעיל במיוחד במאה השמונה עשרה. הוא סייע, מנע ואישר ללא הרף. הוא הבטיח הבטחות רבות לאזרחים ונתן להם דברים רבים. הוא השפיע באלפי דרכים שונות על גורלן של המשפחות ועל חייו הפרטיים של כל אדם ואדם, ולא רק על הדרך שבה נוהלו העניינים בדרך כלל" (עמ' 10).

טוקוויל מדגיש שאכן מטרתם של המהפכנים הצרפתים הייתה לשנות את ארצם – שלא לומר את העולם – מן היסוד. "בשנת 1789 ביצעו הצרפתים את המעשה הגדול ביותר שעם כלשהו נטל על עצמו מעולם", הוא מכריז בפתח הספר. "הם עשו זאת כדי לחצות במובן מה לשניים את גורלם, כדי להפריד באמצעות תהום בין מה שהיו עד לאותה נקודה ובין מה שרצו להיות מנקודה זו והלאה" (עמ' 9).

בפרקים הראשונים של הספר הוא אף משווה בין המהפכה הצרפתית להופעת הנצרות בשלהי התקופה הרומית, שכן שתי מהפכות אלו – הפוליטית והדתית – היו אוניברסליות באופיין. שתייהן התפשטו למרחקים "באמצעות הטפה ותעמולה", והפילו את כל המחיצות החברתיות והמדיניות שהתקיימו בעולם קודם להופעתן. שתייהן גם הציתו תשוקה "להתחדשותו של המין האנושי" ולא כוונו רק לרפורמה מקומית (עמ' 27-29).

ובכל זאת טוקוויל מבקש להראות כי בכל הקשור לאופיו המוסדי של המשטר שנולד בעקבות המהפכה – החל במונרכיה החוקתית קצרת הימים, דרך שלטון הדמים של רובספייר ועד לקיסרות של נפוליאון הראשון (ובאופן מובלע אף הרפובליקה השנייה של ימיו שלו והקיסרות של נפוליאון השלישי) – הוא רק המשיך את מגמות הריכוזיות והבירוקרטיזציה שהחלו עוד לפניו. "הריכוזיות", הוא כותב בפרק המרכזי בספר העוסק בסוגיה זו, "היא תוצר של המשטר הישן, ואף אוסיף על כך: היא החלק היחיד מההרכב הפוליטי של המשטר הישן ששרד את המהפכה, כי הוא החלק היחיד שהצליח להסתגל למצב החברתי החדש שיצרה המהפכה" (עמ' 48).

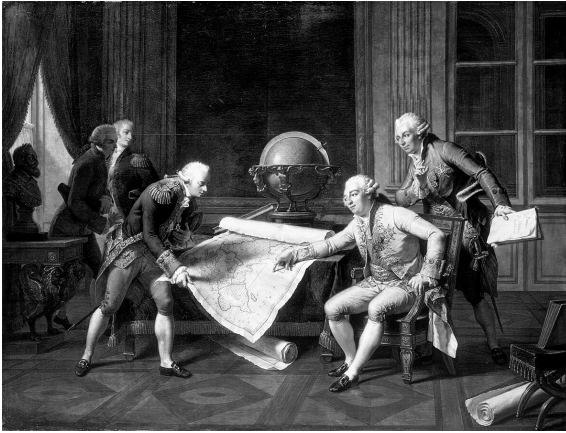
אחד מחידושיו המרכזיים של טוקוויל בחקר תולדות המהפכה הצרפתית היה אפוא בטענה שהמהפכה הצרפתית לא סימנה דווקא נקודת 'שבר' – כמו שסברו רבים ממעריציה, כמו גם מבקריה – אלא במידה רבה היא הייתה חלק מתהליך ארוך יותר, שתחילתו טמונה בעבר הרחוק למדי, וביתר דיוק: במעבר שבין ימי הביניים לעת החדשה. לידו, ריכוזיות השלטון מהווה נדבך בלתי-נפרד מהמשטר הפוליטי המודרני, תהא 'תצורתו' אשר תהא. טוקוויל הוא לפיכך הנביא הגדול של המדינה הריכוזית של המאות ה־20 וה־21.

א

אחת הנקודות המבדלות את טוקוויל מהוגים מודרניים רבים אחרים היא תפיסתו הכמעט-יוונית על הגוף המדיני. כמו אפלטון ואריסטו, גם טוקוויל ראה את שיטת המשטר של המדינה כגורם יסודי המשפיע על כל תחומי החיים. הדבר ניכר עוד בהדמוקרטיה באמריקה. שם הוא מכריז כבר בפסקה הפותחת:

מכל הדברים החדשים שמשכו את תשומת לבי בעת שהותי בארצות-הברית לא היה דבר שהרשים אותי יותר מן השוויון הכללי במצבם של הבריות. על נקלה גיליתי עד כמה כבירה השפעתה של עובדה ראשונית זו על כל מהלך החברה; היא נותנת כיוון מיוחד להלוך הרוח הציבורי ונעימה מיוחדת לחוקים; היא מקנה כללים חדשים לרשויות השלטון והרגלים מיוחדים לנשלטים.²

מסיבה זו נבנה הספר ההוא כמעין חקירה אפלטונית ארוכה, המבקשת לבחון את השפעת הרוח הדמוקרטית על רבדיה השונים של החברה האמריקנית.

אליטה ריכוזית חזקה עוד בימי המלוכה. לואי ה-16 מדרך את לאפרוס ב־29 ביוני 1785, ציור מאת ניקולא־אנדרה מונטיו, 1817.

אלא שלהבדיל מההוגים היוונים הקלאסיים – או הוגים מאוחרים יותר, מפוליביוס ועד מקיאווולי ורוסו – טוקוויל אינו מציג בפני קוראיו תרשים או סיווג של המשטרים השונים והמעברים ביניהם. בעיני טוקוויל, הדרמה הפוליטית האמיתית מצטמצמת כמעט כולה למתח שבין 'אריסטוקרטיה' ל'דמוקרטיה'. שני מונחים אלה מייצגים לדידו לא רק סוגים שונים של משטרים מדיניים, אלא שתי מערכות נבדלות וסותרות של אורחות

חיים, השקפות עולם, וסדרי חברה וזהות המשפיעות על התייחסותו של היחיד כלפי כל תחומי החיים, מסוגיות פוליטיות כמו מעמד האישה והמשפחה עד לטעם האישי בספרות ובאומנות. בעיני מתארים המונחים 'אריסטוקרטיה' ו'דמוקרטיה' גם שתי תקופות נבדלות בהתפתחותן של תרבויות ובתולדות ההיסטוריה המערבית. אפשר לומר שהסיפור המרכזי, העובר כחוט השני בכל כתביו – ושאף התווה את התנהלותו כמדינאי – הוא המעבר בין התקופה האריסטוקרטית לתקופה הדמוקרטית, דעיכתה של האחת ועלייתה של האחרת. גדולתו של טוקוויל נובעת בין היתר מיכולתו להכיר ביתרונות ובחסרונות של שתי התקופות, להעמידן זו מול זו ולתארן בלי אידאליזציה אך בלי תסכול.³

יחד עם זאת, את הדמוקרטיה באמריקה הוא סיים בטון אֶלְגִי. אף שהוא ראה בהתפשטות הדמוקרטיה חלק מ"מעשה ההשגחה" האלוהי, הוא גם ראה אל נכון את עלייתה של חברת המונים שכל חבריה שווים ודומים זה לזה. בחברה זו אולי לא יהיו אנשים עניים מאוד או שפלים מאוד, אך גם לא תמצא בה גדולה אמיתית או "שאיפות חובקות עולם".⁴ מבחינתו של טוקוויל, היה בכך לא רק הפסד לאוצר הרוח האנושית, אלא גם סכנה של ממש לעתיד החירות; הוא חשש שבמצב מעין זה לא יתקיימו עוד התכונות הנדרשות לעם חופשי להתנגד להקמתו של שלטון מוחלט וכולי־יכול. "אני סבור", הוא כתב, "שקל יותר להקים שלטון מוחלט ועריץ בעם שבו הבריות שווים זה לזה מאשר בכל עם אחר".⁵

במשטרים דמוקרטיים, הסביר טוקוויל, נוטים האזרחים לאינדיבידואליזם קיצוני שמבודד אותם זה מזה, ובכך מאפשר לשלטון הריכוזי לחדור מבעד לסדקים החברתיים ולהגדיל את תחום אחריותו. לכן, אולי בניגוד למצופה, הוא דווקא ראה בשלטון האריסטוקרטי – כפי שהיה קיים לפחות למשך תקופות מסוימות

בהיסטוריה – מעין מודל שאליו צריכות אומות דמוקרטיות לשאוף. אף שהיה איתן בדעתו "שאי־אפשר לשוב ולכונן אריסטוקרטיה בעולם", הוא חשב שדווקא שיטת השלטון האריסטוקרטית, על אנשיה הגדולים ועל מוסדותיה הבלתי־תלויים, תוכל לשמש מעין משקל־נגד למדינה הריכוזית הגדולה.⁶

ד

מהבחינות האלו ממשיך המשטר הישן והמהפכה כמה מקווי המחשבה שהתווה טוקוויל עוד בספרו הקודם. גם כאן מבקש טוקוויל להעמיד סנגוריה – אם לא על המשטר האריסטוקרטי עצמו, אז על האידאל האריסטוקרטי. שאיפה זו מופיעה כבר בתחילת הספר: "מטרת הייתה ליצור תמונה מדויקת במיוחד ובה בעת מלמדת. בכל פעם שנתקלתי אצל אבותינו באותן מעלות גבריות, שיכולות להיות שימושיות לנו כיום אך כבר אינן בנמצא כמעט – כמו רוח עצמאית אמיתית, נטייה למעשים גדולים, אמונה עצמית ואמונה במטרה – הבלטתי אותן" (עמ' 13). ובכמה קטעים שממש מזהדהים את מסקנותיו לגבי אמריקה, הוא כותב:

מבין כל החברות בעולם, אלה שיתקשו ביותר ולאורך זמן ממושך לחמוק משלטון מוחלט יהיו בדיוק אותן חברות שהאריסטוקרטיה אינה נמצאת בהן ולא יכולה עוד להימצא בקרבן. [...] בחברות האלה, האנשים כבר אינם קשורים זה לזה באמצעות שכבת אוכלוסייה, מעמד, גילדה או משפחה, ולכן הם נוטים במידה רבה יותר להתעסק בעניינים האישי, רואים תמיד רק את עצמם ומסתגרים באינדיבידואליות דחוקה שכל מעלה ציבורית מוחנקת בה. (עמ' 13-14)

בשעה שעם מסוים מחסל את האריסטוקרטיה בקרבו, הוא רץ כמו מעצמו אל הריכוזיות. (עמ' 70)

טוקוויל מבקש להבהיר כי אין הוא רואה באצולה הצרפתית שהתקיימה תחת המשטר הישן 'אריסטוקרטיה' במלוא המובן של המילה – כלומר שכבת הנהגה שמטרתה לחנך את האומה ולהובילה לגדולה. השעות הרבות שבילה בארכיונים שכנעו אותו מעבר לכל ספק שעד סוף המאה ה־18 הידרדרה האצולה הצרפתית לכדי מה שהוא מכנה "קֶסֶטָה" (עמ' 88, 92, 187), מעין מעמד ששימר את הפריבילגיות והיתרונות שלו מבלי שתרום משהו להתנהלות האומה – מלבד אולי הגברת תחושת אי־השוויון והתסכול בקרב המעמדות האחרים.

למעשה, תיאור התנוונותה של האצולה הצרפתית במהלך מאות השנים שבין התקופה הפאודלית לפרוץ המאורעות של 1789 הוא מעין 'עלילת משנה' של הספר. תהליך ההתנוונות הזה הותיר לא רק ריק שלטוני – שאותו מילא בהדרגה השלטון הריכוזי – אלא גם ריק רוחני ואינטלקטואלי, שאליו נכנסה אותה שכבת אוכלוסייה המוכרת לנו מכמה היסטוריות אחרות של המהפכה, ושאותה מכנה טוקוויל "אנשי הספר" (hommes des lettres). כך הוא כותב:

בכוחה של האריסטוקרטיה להוביל דעות, להעניק קול לסופרים וסמכות לרעיונות, ולא רק לנהל את העניינים. האצולה הצרפתית איבדה לגמרי את החלק הזה של שליטתה במשך המאה השמונה עשרה. [...] המקום שמילאה בשלטון הרוח נותר פנוי, והסופרים יכלו להתפשט בו בנוחות ולמלא אותו לבדם. (עמ' 138)

בהערה בסוף הספר הוא מוסיף שאחד הדברים שהפתיעו אותו במהלך נבירותיו בארכיונים היה לראות שאף האצולה עצמה אימצה כמה מן העקרונות והשפה של האינטלקטואלים הללו, ובכך החישה את התמוטטותה שלה (עמ' 249). כאן הוא גם מזהיר אותנו מאותו חיבור הרסני – הנכון אולי כיום יותר מבתקופתו של טוקוויל – בין אליטות דקדנטיות לתאוריות ביקורתיות המתיימרות לשפר את מצבו של האדם.

בדומה לפרק האנגלי-אירי, גם טוקוויל הצרפתי היה ביקורתי מאוד כלפי הרעיונות הפוליטיים שרווחו בקרב האינטלקטואלים של צרפת הקדם-מהפכנית. לדעתו הם היו מנותקים מן המציאות ומבוססים על רעיונות מופשטים המתעלמים מן הטבע האנושי. "בבחינה מדוקדקת", הוא מסביר, "נראה כי מה שנוכל לכנות 'הפילוסופיה הפוליטית של המאה השמונה עשרה' מורכבת למעשה" מתפיסה אחת: "שצריך להחליף את המנהגים המסובכים והמסורתיים שמשלו בחברה בת זמנם בחוקים פשוטים ויסודיים, אשר יוסקו מן התבונה ומן החוק הטבעי" (עמ' 136).

בניגוד לפילוסופים אלו, טוקוויל לא האמין שאפשר לגשת לשאלות חברתיות ומדיניות באופן 'תבוני'. בהשראת ההגות הקלאסית – וכמו הוגים רבים אחרים במאה ה-19 – ההתייחסות שלו אל הפוליטיקה הייתה כמעט 'אורגניסטית', ואוצר הדימויים שלו היה שאול במקרים רבים מתחומי הביולוגיה והרפואה. כך, למשל, הוא מכריז על עצמו בפתח הספר: "פעלתי כמו אותם רופאים המנסים לשמוע את חוקי החיים בתוך כל איבר מת" (עמ' 13). ובאחד הקטעים המפורסמים ביותר בספר, המציג עיקרון חשוב מן המדע המדיני שלו, הוא כותב כך:

אפשר לומר כי קיים כוח מרכזי ובלתי נראה שהוא מקור החיים עצמם, כוח שאינו תלוי באיברים הממלאים בגלוי את התפקידים החיוניים השונים במסודות האנושיים ואף לא בגוף האדם עצמו. כאשר להבה חיונית זו גוועת הכול קמל ומת, ולשווא יפעלו האיברים רגע נוסף כמו בעבר. (עמ' 85)⁷

נדמה שבאמצעות דימויים אלו – ובאמצעות כתיבתו האנטי-נרטיביסטית – ביקש אולי טוקוויל גם ללמד אותנו עקרון מוסרי מסוים החורז גם את כתיבתם של ההיסטוריון בן-זמנו הצעיר ממנו יעקוב פוקהרדט, או של טולסטוי במלחמה ושלום: המציאות ההיסטורית היא סבוכה, ובשל כך יש לשקול כל התרחשות היסטורית ממגוון נקודות מבט. את העיקרון הזה ניסה טוקוויל לממש לאורך כל הספר. אלא שבניגוד לבורקהרדט, טוקוויל לא אימץ עמדה 'אירונית' ומרוחקת כלפי ההתרחשויות. אף שבמובנים רבים נעשה טוקוויל בערוב ימיו דטרמניסט ופסימיסט עוד יותר ממה שהיה כשכתב את המסקנות להדמוקרטיה באמריקה, נראה שבכל

זאת הוא שימר זיק אמונה באפשרותן של גדלות נפש ואצילות אנושית; וגם, קצת בדומה לטולסטוי, באפשרות מסוימת של 'תיקון עולם'. באחת הפסקאות היפות בספר, בפרק העוסק דווקא בהשפעותיה ההרסניות של "אי-האמונה הדתית", מוצא טוקוויל כמה מילים טובות ומעוררות השראה לומר אפילו על המהפכנים עצמם:

אם הצרפתים שביצעו את המהפכה היו ספקנים יותר מאיתנו כלפי הדת, לפחות נותרה להם אמונה ראויה להערצה שאנחנו חסרים כיום: הם האמינו בעצמם. הם לא הטילו ספק בשיפורו של האדם ובעוצמתו; הם התלהבו מאוד מגדולתו והאמינו בסגולתו. הם בטחו בכוחותיהם באותה יהירות שמובילה לרוב לטעויות, אבל שבלעדיה העם מסוגל רק לשעבוד; לא היה להם ספק שנקראו לשנות את החברה ולחדש את המין האנושי. הרגשות והתשוקות האלה נעשו עבורם מעין דת חדשה, שבזמן שיצרה כמה מן התוצאות הגדולות שראינו דתות יצורות בעבר, היא עקרה את האנוכיות האינדיבידואלית מליבם, דחפה אותם לגבורה עילאית ולהתמסרות, ולעיתים קרובות גם עשתה אותם אדישים לנוחות הקטנה שהיא מנת חלקנו. (עמ' 149-150)

ה

מהם אם כך הלקחים שעלינו ללמוד מתרגום הספר המשטר הישן והמהפכה דווקא בעת הזו? באחרית הדבר כותב פרופ' דניס שרביט כי אחד הלקחים לימינו הוא הצורך להישמר מהניצחון העולה וגובר של המהפכה הפופוליסטית, "המאיימת ביתר שאת על הסדר הפוליטי והחברתי הליברלי". לדידו זוהי אחת הסכנות הגדולות הקיימות כיום לחירות האנושית. הוא אף מוסיף ושואל: "האם ממשל טראמפ, על הנורמות החדשות שהוא מחדיר בשיח הפוליטי הפנימי והחיצוני, מגלם את הדרך לרודנות?" (עמ' 293). אף שלמדתי רבות מאחרית הדבר של פרופ' שרביט, דומני שבדברים אלו הוא מבלבל בין סיבה לתוצאה. "המהפכה הפופוליסטית", כפי שהוא קורא לה איננה איום על החירות האנושית – כי אם ניסיון להצילה מפני שלטון ריכוזי ומנגנון מדינתי, שעל אף שורשיו הדמוקרטיים, הרי שהוא הולך ומזכיר דווקא כמה מיריביו האידיאולוגיים הגדולים ביותר מן המאה העשרים. בניגוד לטענתו של שרביט, נדמה לי שדווקא הצורך להגביל את המנגנון המנהלי-פקידותי הכוללי-כול של המדינה המודרנית, ואף להיאבק בו, עולה בקנה אחד הרבה יותר עם המסקנות העולות ממחקרו של טוקוויל.

ברם, אם צודק טוקוויל בקביעותיו, אולי מסקנותינו צריכות להיות הפוכות מאלו של פרופ' שרביט: אולי דווקא עלינו לוודא שמנגנון זה משרת את העם ואת הממשל הנבחר – לקח שראוי לדיון מיוחד דווקא בקרב אנשי ימין. שכן אם לא ניתן לחמוק מעולו של המנגנון המנהלי המודרני – חלק בלתי-נפרד מכל משטר כיום – אזי לא יעזרו כל היוזמות ל"חיוק השלטון המקומי" או ספרים הקוראים לכינונה של "מדינה רזה". מה שכן באפשרותנו לעשות, ובשל כך הוא גם הדבר שעלינו לעשות – הוא

לאחוז בהגה השלטון כדי לוודא שכוחותיו הגדולים לא יפנה יותר כלפינו. כפי שאמר ג'יידי ואנס, כיום סגן נשיא ארה"ב, עוד בספטמבר 2021: "אני חושב שמה שטראמפ צריך לעשות, כלומר אם הייתי נותן לו עצה אחת, זה לפטר כל פקיד בדרג ביניים, כל עובד ציבור במדינה האדמיניסטרטיבית, ולהחליף אותם באנשים שלנו".⁸ עלינו להודות: ייתכן כי טוקוויל לא היה שמח עם קו הפעולה הזה; אך בכוחי לשער שהוא דווקא היה מבין את הצורך בו – לנוכח הנסיבות.

האנגלי Henry Reeve, שגם היה הראשון לתרגם את הדמוקרטיה באמריקה לאנגלית, מתאריך 22 במרץ, 1837. נמצא ב *Œuvres complètes d'Alexis de Tocqueville*, VI: Correspondance, France: Liberty Fund, בכותרת *Memoir, Letters, and Remains of Alexis de Tocqueville*, vol. 2. (Michel Levy, 1867, pp. 67-69; תרגום שלי, י"א).

4 טוקוויל, *הדמוקרטיה באמריקה*, עמ' 777. וראו גם את שני הפרקים החותמים את הכרך השני ומכאן את הספר כולו. על התפשטות הדמוקרטיה כמעשה ההשגחה ראו הקדמת המחבר, עמ' 6 והלאה.

5 טוקוויל, *הדמוקרטיה באמריקה*, עמ' 767.

6 טוקוויל, *הדמוקרטיה באמריקה*, עמ' 769.

7 אף שהגדיר את עצמו כליברל, טוקוויל גם נמנע מן הטעות הליברלית הקלאסית של ייחוס מעלותיה או כישלונותיה של אומה לאופי מוסדותיה בלבד. כאן מתגלה טוקוויל שוב כתלמיד נאמן של הקלסיקונים היוונים, המבקש להדגיש גם תחומים נוספים כמו טיב החינוך, ההסדרים הכלכליים, ומעל לכול, את רוח המשטר, בבואו לשרטט את טבעה של החברה הטובה. ההתמקדות במוסדות כשלעצמם, הוא סבר, מבלי הפניית המבט לגורמים אחרים, היא טעות המזכירה את אופי המחשבה של האינטלקטואלים של המאה ה-18: "אין דבר שטחי יותר מאשר לייחס את גדולתו ועוצמתו של עם מסוים אך ורק למנגנון של חוקיו; שכן בעינין זה מדובר יותר בכוח המנועים המביא לתוצאה פחות בשכלול הכלי. ראו את אנגליה: חוקיה המנהליים נדמים סבוכים, מגוונים ומורדים יותר מהצרפתיים, אפילו כיום! ואולם האם יש מדינה נוספת באירופה שההון הציבורי שלה גדול יותר, שקניינו של היחיד רחב, בטוח ומגוון יותר, ושהחברה יציבה ועשירה יותר? הדבר אינו נובע אפוא מטיבם של חוקים מיוחדים אלא מן הרוח המפעמת בחקיקה האנגלית כולה. הפגמים באיברים מסוימים אינם מונעים דבר, כי החיים הם בעלי עוצמה משלהם" (עמ' 164).

8 דברים אלו צוטטו בין היתר אצל Natalie Venegas, "Republican J.D. Vance Confronted on Wanting to Fire 'Every Civil Servant'", *Newsweek*, 4.2.2024.

1 על כוונותיו וסגנונו הספרותי כתב טוקוויל באחד ממכתביו האישיים: "אינני מתכוון לכתוב, במובן הצר של המילה, את קורותיה של האימפריה [l'histoire de l'Empire], אלא אוסף של מחשבות וניתוחים על אודות היסטוריה זו. אציין את העובדות, כמובן, ואעקוב אחר רצף האירועים; אך המטרה העיקרית לא תהיה לספר אותן. תפקידי העיקרי יהיה להסביר את הגדולים שבאירועים, להבהיר את הנסיבות שהובילו אליהם; כיצד התאפשרה האימפריה; כיצד הצליחה להתקבע בחברה שנוצרה על ידי המהפכה; מהם האמצעים ששימשו אותה; מה היה טבעו האמיתי של מייסדה; מה תרם להצלחתה, ומה לפילתה; ומה היו ההשפעות החולפות והקבועות שהיו לו על גורלם העולם ובפרט על גורלה של צרפת" (מכתב אל Louis de Kergorlay, 15 בדצמבר 1850; מצוטט בהקדמה למהדורה הצרפתית של הספר: Alexis de Tocqueville, *L'Ancien, Régime et la Révolution*, Paris: Éditions Gallimard, 1952, pp. 9-10. תרגום שלי, י"א).

בסוף המכתב הוא כותב כי המודל שעמד מול עיניו הוא בראש ובראשונה הספר "הרהורים על הסיבות לגדולתם של הרומאים ונפילתם" (Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence) מאת מונטסקייה, שגם הוא מורכב מחיבורים ומסות שונות הנוגעות לנושא אחד מרכזי.

2 אלקסיס דה טוקוויל, *הדמוקרטיה באמריקה*, מאנגלית: אהרן אמיר, ירושלים: שלם, תשס"ח, עמ' 3.

3 הוא עצמו כתב באחד ממכתביו על הנסיבות שהובילו אותו לכדי שוויון הנפש שלו לגבי שתי התקופות: "[מבקרין] מייחסים לי לסירוגין דעות קדומות דמוקרטיות או אריסטוקרטיות. ייתכן כי היו לי כאלו אילו נולדתי במאה אחרת או מדינה שונה. אך הגורל שהועיד אותי להיוולד [דווקא] בתקופה זו עזר לי להישמר מזו ומזו. באתי לעולם בסופה של מהפכה ארוכה, לאחר שהשמידה את המדינה הישנה אך טרם יצרה משוה חדש ויציב. האריסטוקרטיה כבר הייתה מתה כשהתחלתי את חיי והדמוקרטיה עוד לא הייתה קיימת. האינסטינקטים שלי לא גררו אותי בעיוורון לא כלפי זו ולא כלפי זו. [...] במילה אחת, מכיוון שהייתי תלוי בין העבר לעתיד, לא חשתי משיכה אינסטינקטיבית וטבעית לאף אחד מהצדדים, ולא נדרשתי למאמץ רב כדי להביט בלא משוא פנים על שניהם" (מכתב לידידו